

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 126 2005

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Petra Söderlund (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av
Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Box 632, 751 26 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2006 och för recensioner 1 september 2006.

Uppsatsförfattarna erhåller särtryck i pappersform samt ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil, lagrad på en diskett.

Abstracts har språkgranskats av Sharon Rider.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet Pg: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapetets hemsida kan nås via adressen www.littvet.uu.se.

ISBN 91-87666-23-5

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2005

pande. Denna retoriska konflikt måste lösas i varje litterärt intressant epok. Inte minst vore det önskvärdt om ytterligare försök gjordes att hantera de svårfångade men oundvikliga frågorna om muntlighet i Bellmans och det sena 1700-talets diktning. Även här blir Stefan Ekmans avhandling en viktig utgångspunkt för vidare forskning.

Lars Burman

Anne-Christine Lindvall, *Anpassade för tillfället. Bruket av personvers i Norrköpings Tidningar 1760 till 1869*. (Linköping Studies in Arts and Science 298). Linköping 2004.

Anne-Christine Lindvalls avhandling rör sig inom ett område där mycket fortfarande är ogjort, studiet av de litterära genrernas roll i nyhetspressen, och det är heller inget dåligt ämnesval att ta itu med tillfällesdiktningen i den äldsta ”riktiga” tidningen – grundad 1758 är *Norrköpings Tidningar* det enda ännu existerande organ som kan följas ända från ”repertoardiktningens” epok fram under många år av genomgripande förändringar inom pressen och litteraturen. Att tillfällesdikt i form av personvers ”alltid” florerat i pressen är också väl känt, men de undersökningar som finns vid sidan av Lindvalls berör nästan enbart tiden före 1800; nästan samtidigt med Lindvall kom Stefan Ekman med sin avhandling om Bellmans ”dikter till döda” i Stockholms- och Göteborgstidningarna under 1700-talets tre sista decennier (*”I skuggan af Din Graf, jag på min Lyra slår”*, 2004), och bland äldre insatser kan nämnas Sverker Eks och Åke-Hugo Hansons kommenterade förteckning av versbidragen i *Stockholms Posten* under 1770–1780-talen (1948–1953) och Stellan Arvidsons kategorisering av tillfälleslitteraturen i Göteborgspressen under 1770-talet (*Passionernas diktare*, I, 1989). Lindvall spänner som synes över en betydligt längre tid och har valt en mer allmänt kommunikations- och receptionsteoretisk uppläggningsform än Ekman men betonar också att tidningens olika texttyper och speciella framställningsform skapar en kontext som påverkar läsarens upplevelse och tolkning; personverserna i materialet ”går därmed inte att studera separat från sitt tidningssammanhang” (s. 17).

Uppgiften att registrera alla litterära texter av ett visst slag i en tidning under 110 års tid kan tyckas väl mastodontisk. Lindvall har också be-

gränsat sitt material till vartannat decennium från och med 1760-talet, vilket ändå ger ca 5 700 tidningsnummer som genomsköts med sikte på personverser över enskilda, dvs. icke-kungliga personer. Den samlade skörden stannar vid 241 dikter, varför man gärna instämmer i Lindvalls omdöme att personversen förekommer ”sparsamt”, men genren saknas ändå bara i ett par enstaka årgångar och antalet verser per årtionde varierar så pass måttligt som mellan 26 och 56. Sett till antalet verser per antalet utgivna nummer innebär dock 1800-talet en nedgång – om tidningsläsaren på 1780-talet fann en persondikt i genomsnittligt vart trettonde nummer så handlar det under det särdeles klena 1840-talet om intervall på ca 40 nummer, under 1860-talet ca 24 nummer. I 1700-talets små kvartoblad kunde versbidragen därtill utgöra dominerande textslag men blev under 1800-talet mycket mindre iögonfallande på grund av tidningens formattillväxt och mer varierade innehåll.

Dessa data redovisas i kap. 2, ”En översikt över personversen i *Norrköpings Tidningar*”. Dessförinnan har Lindvall i ett inledningskapitel, ”Personversen är en del i ett kommunikationsnät”, skisserat genrens utveckling ur den epideiktiska, dvs. ”förevisande”, lovprisande eller klandrande retoriken och beskrivit den som tillfällesdikt syftande på en eller flera bestämda personer och därför ”vanligen” benämnd personvers. Det är förvisso en inarbetad term, men när Lindvall som stöd åberopar Per S. Ridderstad (*Vad är tillfällesdiktning?*, 1980) så borde det ha nämnts att denna auktoritet själv uttryckligen ogillar den med hänvisning till att de retoriska mönstren gällde för alster i både bunden och obunden form. Stefan Ekman talar som sagt om ”dikter över döda” istället för personvers och Janne Lindqvist begagnar heller inte termen i sin undersökning av separatpublicerade ”tillfallestryck till handelsmän” före 1780 (*Dygdens förvandlingar*, 2002), fastän det även här mestadels rör sig om versifierade texter. Lindvall noterar att tillfällesdiktningen kan rymma både vers och prosa men gör i övrigt få distinktioner och fördelar utan mycket problematiserande ”personversen” på de traditionella undergrupperna sorge- och begravningsdikter, hyllningsdikter och bröllopsdikter, medan den polemik på vers som emellanåt ”flödade rikligt på tidningssidorna” utesluts. Mer än kortfattat berörs heller inte de allmänna genreaspekterna och de eventuella problemen med att ge kriterier för

personversen som är hållbara över den långa tid som det är frågan om. Lindvall ansluter sig emellertid till Kjell Lars Berges och Per Ledins varningar ("Perspektiv på genre", *Rhetorica Scandinavica* 2001) mot att alltför mycket mjuka upp de normativt-formella inslagen i genrebegreppet och utgår från att texterna över tid har "vissa specifika och gemensamma drag", som dock aldrig ges någon samlad redovisning.

På angivna grunder konstaterar hon att sorge- och begravningsdikerna perioden igenom är den dominerande kategorin och utgör ca 70 procent av hela materialet, att det närmast är frågan om hyllningsdikter, ca 25 procent, och att bröllopsdikerna är fåtaliga och nästan helt försvinner efter 1800. Detta mönster avviker från det som är känt om separattrucken, låt vara att det då mest gäller tiden före 1800. Begravningsdikerna är överallt den vanligaste typen, men hyllningspoemen tycks florera långt mer i pressen (både i *Norrköpings Tidningar* och i 1770-talets Göteborgs-avisor) än i separattrucken, där bröllopsdikerna tvärtom har en stor andel.

Föremålen för personverserna i Lindvalls material är långt oftare män än kvinnor, vilket föga förändras under perioden men genomgående är mer accentuerat för hyllningsverserna (proportionen 4:1 än för begravningsdikerna (2:1). Särskilt före 1810 är en stor del av hyllningsdikerna kopplade till utnämningar inom den offentliga sektorn, och Lindvall förklarar den större mansdominansen inom gruppen med att det ännu inte fanns några kvinnor som i kraft av ämbete kunde bli föremål för offentliga hedersbevisningar – en ganska riskfri tolkning. En social gruppering av föremålen visar överhuvudtaget att förvaltningen, rättsväsendet, militären, kyrkan och undervisningen länge har en kraftig övervikt men att andra grupper, näringsidkare och "fria" yrken successivt vinner terräng och från 1840-talet ser ut att vara i majoritet. En stor andel av föremålen, för några årtionden ca 40 procent av samtliga, har visserligen inte kunnat bestämmas till sin samhällsställning, men detta jävar ju knappast påståendet att en social förändring sker eftersom individerna inom ämbetsyrkena väl normalt är de mest lättidentifierade. Lindvall drar inte explicit just den slutsatsen men noterar att statusmarkörer i form av titlar och liknande mer och mer försvinner ur dikterna under 1800-talet, vilket på samma sätt kan antas spegla övergången från en offentligt-representativ funktion till ett mer privat tilltal.

Lika svårt som det varit att få en säker bild av föremålens sociala fördelning har det varit att fastställa identiteten hos författarna. Ett 30-tal skribenter har kunnat namnges, bland dem fyra kvinnor, men även om flera var återkommande medarbetare och några redaktörer för tidningen svarar de bara för en mindre del av texterna. Flertalet av de kända finns i 1700-talsårgångarna, vilket delvis hänger samman med att Lindvall här i högre grad kunnat dra nytta av tidigare forskning, som Viggo Loos' monografi över tidningen (*En avisa under två seklar*, 1958) och Allan Ranius' förteckning över Linköpingstryckta personverser (1970). Frågan om bidragsgivarna är ju central med tanke på att Lindvall vill placera sin genre i en kommunikationsmodell och skriva in denna i en tidningskontext, men svårigheterna att identifiera de involverade gör resultaten vaga. "En majoritet" av de kända bidragsgivarna hade emellertid en anknytning till Norrköping eller dess omgivning. Lindvall konstaterar också att det mellan författare och föremål fanns både yrkes-, vänskaps-, och släktskapsband men finner tydligen underlaget otillräckligt för en mer ingående diskussion av vilka relationer som överväger och hur de förändras över tid.

Nära sammanhängande med detta är frågan om i vad mån persondikterna trycktes enbart eller i första hand i tidningen respektive publicerades där sekundärt, eller parallellt med ett separattruck. Det är tidigare känt att antalet separattruck sjunker från slutet av 1700-talet samtidigt som ett växande tidningsbestånd erbjuder en ny kanal till offentligheten; särskilt intressant är det alltså att se vad som händer under den tid då publiceringsvägarna på allvar börjar korsa varandra. Det visar sig att en fjärdedel av de 83 personverser som *Norrköpings Tidningar* innehöll under 1760- och 1780-talen, eller 21 texter, kunnat beläggas också i separattruck, medan det under 1800-talet bara finns några få exempel på samma dubblering. Det rör sig då också "bara" om riksspridda alster rörande nationella celebriteter som kopieras i tidningen, under det att de separata 1700-talstrycken är lokalt förankrade och emanerar från tidningens eget tryckeri eller från Linköping. Om tidnings- eller separattruck tillkommit först är svårt att säga och kanske heller ingen viktigare sak, men Lindvall påvisar intresseväckande att särtryck och tidningstryck i början är grafiskt ganska lika (någon gång tycks samma sats ha begagnats), medan det under 1780-talet sker en anpassning till den nu mer

differentierade tidningstypografin. Inom denna väljer man för samma textinnehåll en annan och mer dämpad utstyrrel, med mindre individualiserande och statusindikerande typsnitt, stilgrader och utsmyckningar.

Så långt handlar det om vad som kan kallas basfakta, men Lindvalls huvudsyfte är alltså att mot denna bakgrund analysera persondikten i ett kommunikations- och receptionsteoretiskt ljus, varmed också ska förstås att de formellt retoriska aspekterna inte är hennes (huvud)sak. Utgångspunkten är att hon ser genren som en brukstext, hemmahörande i ett "kommunikationsnät" spänt mellan själva tillfället, författaren, adressaten/föremålet och tidningen/tidningspubliken. Personversen har en praktisk funktion, ett kommunikativt syfte bortom det "enbart estetiska" och ska i ett bestämt sammanhang framföra ett budskap till tydligt avsedda mottagare eller adressater. Med dessa teoretiska hörnstenar lagda på plats i första kapitlet fortsätter kap. 3, "Ett nytt medium tillför nya mottagare", med en mer detaljerad analys av centrala begrepp som mottagare, adressat, föremål och ämne, med referenser till tidigare forskning kring tillfälleslitteraturen (Wulf Segebrecht, Jan Drees, Pirkko Lilius, Göran Stenberg, Stina Hansson, Erik Zillén). Här har det i varierande grad betonats att "adressaten" inte enbart kan uppfattas som diktens apostroferade föremål eller ämne utan att begreppet måste inkludera också andra, omgivande eller sekundära mottagare, men Lindvall vill gå längre i precision och särskiljer tre olika adressatkategorier, dels föremålen/ämnena, dels "textangivna" och "situationsbestämda" adressater, och delar därtill in dessa typer i avsedda och faktiska mottagare. Systemet illustreras också grafiskt (s. 69), men frågan är om denna figur har den form den borde ha – eftersom fälten för avsedda respektive faktiska mottagare bara till liten del överlappar varandra kan den läsas som om de diktföremål och textangivna adressater som *inte* tog del av dikterna är betydligt fler till antalet än dem som faktiskt gjorde det.

Lindvalls modell kan ses som en vidareutveckling av den tidigare teoretiska diskussionen kring tillfällesdikten i allmänhet, men i ett avseende knyter hon den specifikt till det studerade mediet, nämligen när de textangivna och de situationsbestämda adressaterna ska skiljas från varandra. De förra uppträder naturligt nog mest i sorgedikterna, dvs. familjemedlemmar med flera, men också i hyllningsdikter i form av kollektiv

som förutsätts solidarisera sig med skribenten ("vi östgötar", "Hedwigs församling"). När adressater av denna typ är urskiljbara har det ju mindre betydelse om texten offentliggjorts i en tidning eller på annat sätt, men det finns också verser där ingen egentlig adressat nämns, utöver föremålet, men där just tidningspubliceringen som Lindvall ser det ger möjlighet att bjuda in en antydd krets av ideala läsare ("Wi en Hwasser aldrig glömma"; "Detta ögonblick / Är hemskt, är dystert för oss alla"). Deltagarna i denna krets är givna såtillvida som de finns i tidningspubliken, varför de kan inrangeras bland de avsedda och alltid i någon mån faktiska mottagarna, men deras relation i övrigt till texten är villkorlig, bestämd av tillfället och vederbörandes egen situation. Lindvalls ambition på denna punkt att förankra teorin i verklighetsunderlaget är värd att notera, men frågan är väl om det inte är möjligt att urskilja "situationsbestämda" adressater även i andra offentlighetsformer än tidningen, och vad gäller själva modellen och dess generaliserbarhet måste det i många fall vara en ren tolkningsfråga om en adressat kan kallas textangiven eller situationsbestämd.

Granskningen av personversens i vid mening kommunikativa system fortsätter och avslutas i kap. 5 ("Bruket av personvers i tidningen"), där Lindvall tar upp en rad olika typexempel på genrens funktion i tidningen och på hur "bruket" av den kan kopplas till "sannolika läsningar". Verserna grupperas här i nio avdelningar, flertalet för vanliga typer som sorgebetygelse, minnesdikt och hyllning, medan de övriga formerar mer oväntade kategorier som illustration, nyhetsförmedling och läsning för nöje eller uppbyggelse – vilket onekligen innebär ett visst haltande mellan olikartade indelningsgrunder. Om de kategorier som sorteras efter tillfället får vi också åtskilliga övergripande upplysningar om frekvens, fördelning över tid osv., medan det i övrigt handlar om enstaka läsningar där publiceringssammanhang, effekten av rekontextualiseringar och möjliga tolkningar diskuteras.

De resonemang som utvecklas i denna del av avhandlingen kan här bara beröras på några enstaka punkter. En ofta underliggande förutsättning för analyserna är emellertid den redan berörda vändningen inom både sorgedikt och hyllningsdikt från en officiell och representativ funktion mot ett tilltal som gäller den enskilda människan och som inbegriper andra grupper än ämbetsmannaklasserna. Om kategorin "hyllning vid

utnämning” konstaterar Lindvall exempelvis att dikten i sin så att säga klassiska form bygger på ett retoriskt mönster där det ingår dels en lyckönskan, dels en höjning av tankegången från det individuella till det allmänna, dvs. nyttan för hela samhället; skribentens förväntningar och förhoppningar uttrycks ofta genom att den nyutnämnde speglas i företrädarens glans och i påminnelser om hans tidigare liv och verksamhet. Efter 1800-talets första decennium kommer hyllningsdiktningen att handla om den personliga förtjänsten, ibland med ett ”samballdidaktiskt” drag då föremålet framhålls som ett föredöme för andra. De rent privata födelsedags-, namnsdagsdikterna o. likn. är alltså ganska fåtaliga, och mestadels gäller hyllningarna nu konstnärliga och kulturella prestationer; 1700-talets retoriskt korrekta uppvaktningar av landshövdingar, domprostar och borgmästare avlöses av ”impromptun” till konsertsångerskor, musiker och populära föredragshållare (redan 1782 publicerades dock en vershyllning till skådespelerskan Margareta Seurling för hennes titelroll i *Romeo och Julia*, som 1776 haft svensk urpremiär i Norrköping). Vad gäller sorg- och begravningsdikterna gör Lindvall en intressant iakttagelse när hon säger att privatiseringen av de versifierade sorguttrycken ser ut att äga rum parallellt med utvecklingen av dödsannonserna och nekrologerna, som delvis tycks ha övertagit uppgiften att markera föremålets offentliga och officiella karaktär.

Begreppet ”illustration” använder Lindvall när personverserna fogas in i längre artikeltexter, som när skulptören J. N. Byström 1829 hyllas i Stockholm och Tegnér's dikt till festföremålet (”Hwad störst och ädlast Minnet äger”) avrundar referatet i tidningen. Termen motiveras av att de olika textdelarna speglar och förstärker varandra på ett sätt som påminner om hur en verklig bild skulle belyst händelsen, eller åstadkommer en ”kommunikation mellan fakta och känsla”, något som Lindvall vill belysa också med begrepp från sinnebildskonsten, emblematiken. Det låter säga sig, men det förblir ganska oklart var gränsen går mellan denna illustrativa funktion och den nyhetsförmedlande karaktär som Lindvall tillmäter vissa andra personverser och som innebär att de har ”reportagemässiga”, förklarande ingresser och fotnoter. Om dessa förklaringar byggs ut till mer utförliga texter som inramar versinslagen är man ju tillbaka i den typ av artiklar där verserna snarast utgör ”illustrationer”, vilket skulle inne-

bära att skillnaden egentligen bara är kvantitativ, en aspekt som Lindvall inte diskuterar. Ett säregget fall är den berättelse om en silverbröllopsfest som fanns i tidningen 1765 och som innehöll två hyllningsdikter och unikt nog ett ramreportage på prosa som skildrar en framförandesituation där verserna flöt ur ”den wördade Skaldinnans angenäma mun” (Charlotta Catharina Löfgren, ”Norrköpings witra Lotta”). Detta exempel får hos Lindvall gälla som nyhetsförmedling, men relationen mellan ”text” och ”bild” är ju inte olik den emblematiske innebörd som tillskrivs Tegnér/Byström-fallet och väl lika ägnad att ”åstadkomma en flertydig men samtidigt också fördjupad betydelse”.

Lindvall avslutar med ett summerande sjätte kapitel, ”Verklighetens texter anpassade för tillfället”, där hon också återvänder till sin inledande definition av personversen, dvs. texter skrivna till bestämda personer vid bestämda tillfällen. Den analys hon genomfört pekar som hon ser det också på något mer: den tidningsburna personversen är en flexibel genre, vars innebörd ”tänjer lovtalets” och som i ett brukarperspektiv, tidningens och tidningsläsarens, kan fylla en mängd olika funktioner och ge upphov till en rad olika läsarter, en del av dem som en direkt och speciell effekt av tidningsmedieringen. Den övergripande slutsatsen blir att det är personversens egenskap av brukstext och ”den kommunikativa funktionen med hänsyn till mottagare och framförandesituation som bör konstruera genren” – en rätt drastisk konklusion med tanke på tidigare framförda varningar mot att göra sig kvitt de textstrukturella och språkliga normerna.

Det referat med kommentarer jag här gjort skiljer sig som framgår av kapitelreferenserna ganska mycket från Lindvalls egen disposition. I referatet har jag i stort sett slagit samman kap. 2 och 4, som redovisar ”tidningskontexten” och personversens grundläggande form- och innehållsdrag, och därefter kap. 3 och 5 som domineras av de kommunikationsteoretiska aspekterna. Denna uppläggning saknar inte sina inre skäl men har i rätt hög grad fått till följd att avhandlingen så att säga skär upp sin kaka både på längden och tvären. Tydligast syns det i kap. 2 och 4, som båda har flera partier som likaväl eller med bättre rätt hade kunnat placeras i det andra eller helt enkelt slås ihop (i all synnerhet två avsnitt i kap. 4, ”Från separatträck till tidningspalt”, s. 97 ff., och ”Att

ur ett separatträck skapa en tidningstext”, s. 123 ff.). Växlingen mellan textinterna och externa faktorer får ofta till följd att en och samma aspekt aktualiseras i flera olika sammanhang, vilket resulterar i upprepningar, osäkerhet om var fokuseringen egentligen ligger och en luddighet i terminologin – det är exempelvis inte lätt att se hur kapitelrubriken ”Personversen som tidningstext” skiljer sig från ”Bruket av personvers i tidningen”.

Lindvalls ambition att analysera mötet mellan den litterära genren och tidningen är som redan sagts en god tanke både i allmänhet och därför att det i detta fall går att börja på det urstadium där genren knappast alls ”anpassades” till mediet utan bröts in sådan den redan var. Man kan heller inte förtänka en Linköpingsforskare att hon väljer *Norrköpings Tidningar* framför *Carlschronas Weckoblad*, den enda tänkbara tidningen därutöver för samma långa tidsavsnitt (*Stockholms Post-Tidningar/Inrikes Tidningar/Post- och Inrikes Tidningar* saknar litterära inslag under större delen av perioden). Men det ger ett tillfälligt intryck – sit venia verbo – när Lindvall motiverar sitt tidsval med att det ”rent praktiskt” varit enklare att hantera östgötskt material utifrån en Linköpingshorisont. Klart är också att den mediala och historiska kontext som ska bära undersökningen kunde ha beskrivits betydligt utförligare än vad som skett. Den egentliga presentationen av *Norrköpings Tidningar* omfattar en enda trycksida (s. 35–36) och ger bara rudimentära uppgifter, och även om vi senare får åtskilliga detaljupplysningar om tidningen så hade det funnits mycket mer att säga om dess allmänjournalistiska utveckling och förankring i lokalsamhället. Någon mer omfattande tidigare forskning kring den finns inte, men Viggo Loos’ monografi används nästan bara som källa för personnotiser, och det tycks ha varit obekant för Lindvall att det för en lång rad år finns upplageuppgifter i Sture Wallers *Den svenska pressens upplagor 1824–1872* (2001). Här framgår att spridningen länge höll sig på 500–700 exemplar men sedan snabbt växte och på 1860-talet var tre gånger så stor som på 1820-talet – en uppgång som hade kunnat ställas bredvid det faktum att just 1860-talet var det både absolut och relativt sett ”verstätaste” decenniet under 1800-talet. Upplagan steg väl inte därför att persondikterna blev fler, men det är ingen orimlig tanke att de senare tilltog på grund av publiktillskottet, som dessutom till stor del bör ha kommit från de borgerliga samhällsskikt som når sin största andel av

diktforemålen under 1860-talet och som Lindvall kopplar ihop med personversernas utveckling mot det mer privata och informella.

Mycket i sammanhanget är emellertid osäkert eftersom hela 41 procent av diktforemålen under 1860-talet har förblivit oidentifierade, och det är att beklaga att Lindvall inte har gjort åtminstone några ansatser i riktning mot vad hon själv kallar ”en mer omfattande biografisk efterforskning”, vilket ju är litet motsägelsefullt med tanke på argumentet att det ”rent praktiskt” varit enklare att hantera östgötskt material från Linköpings horisont. Men detta val, eller bortval, är naturligtvis en följd av att det är genom den kommunikationsteoretiska dörren som Lindvall går in i sin undersökning. Signifikativt nog heter det på ett ställe om ”tidningsläsarna i gemen” att det är mindre intressant vilka de var som enskilda personer än att de utgjorde ”en ny kollektiv gemenskap” (s. 167). Det kan inte hjälpas att man gärna hade velat veta mer om den gemenskapen än att den kan delas upp i mottagare som är textangivna, situationsbestämda, avsedda, faktiska etc.

Analogt med detta saknar man i avhandlingen varje jämförelse mellan *Norrköpings Tidningar* och de lokala konkurrenter som uppträdde från 1830-talet (*Norrköpings Bladet*, *Aftonbladet i Norrköping*, *Den Flygande Posten*), en kontext där några enkla stickprov förmodligen hjälpt till att belysa de faktorer som påverkade kanaliseringen av personvers i den äldre tidningen. Av sidoblickar på annan press som kan ha utgjort ett alternativ för ortens tillfällesdiktare finns nu bara en uppgift om antalet personverser i *Linköpings Bladet* runt sekelskiftet 1800, hämtad ur Anders Ringbloms *Vers i svensk press 1760–1809* (1981) och utan den självsyn som skulle gett besked om eventuella revirgränser och överlappningar. Men om man alltså kan efterlysa åtskilligt som rör den undersökta tidningen och den omgivande världen så ska det också påpekas att Lindvall i sin översikt (s. 108 ff.) av det samlade familjematerialets mikrokosmos lämnar upplysningar av verkligt värde för den ”spaltnära” presshistorien om hur personversen typografiskt och innehållsligt förhöll sig andra typer av familjenotiser, intressanta särskilt när det gäller relationen till dödsannonserna och bruket av verser i dem.

Det tidsavsnitt som Lindvall undersöker är långt och rikt på förändringar av pressens och litteraturens villkor men utgör ju ingen så att säga naturlig period. Att slutpunkten satts 1869 moti-

veras bara med att *Norrköpings Tidningar* då passerat pressens ”moderna genombrott” (ett genombrott som dock inte är någon tröskel som alla tidningar hoppade över samtidigt), men det viktiga har naturligtvis varit att komma på ett visst avstånd från den tid då genren först mötte mediet. I och med att Lindvall utgår från det förhållandevis entydiga tillfälleskriteriet när hon också resultat som på sitt sätt är mycket tydliga: de ”tillfällen” som ger incitament till panegyrisk vers försvinner ju inte under perioden, produktionen av sådan vers fortsätter också, om än i varierande proportioner, och pressen upphör inte att ge spridning åt den. Däremot är det som redan nämnts inte hennes syfte att metodiskt analysera materialet retoriskt, och något sådant är heller inte att begära. Men som hon själv påpekar är det nästan bara tillfällesdiktning äldre än 1800 som tidigare underkastats stilanalys, och det hade inte varit fel att åtminstone ställa frågan om i vad mån personversens traditionsgivna form levde kvar och i vad mån det etablerades nya mönster betingade av de litterära normförskjutningarna och de sociala rörelser som speglas i personverserna. På några punkter i 1800-talsmaterialet uppmärksammar Lindvall vad man kan kalla retoriska reflexer, återklanger av den klassiska apparaten, samtidigt som man i enskilda diktanalyser indirekt kan utläsa hur stildrag och tilltal förändrats. Dessa noteringar är emellertid utspridda över kap. 5, ”Bruket av personvers i tidningen”, och en sammanfattning av dem på ett par sidor hade ju inte inneburet något tvång att i stor skala behandla den retoriska sidan av saken.

Ytterligare en aspekt på mötet mellan genre och medium kan påpekas. Parallellt med personversens fortlevande i mer eller mindre förändrat skick ägde det uppenbarligen rum en tillväxt i pressen av annan tillfällesdiktning, både en mer allmän ”Gelegenheitslitteratur” och en mer specifik ”Kasuelllitteratur”: helg- och årstidsdikter, dikter vid särskilda evenemang och från resor, debattdikter, aktualitetskommentarer osv. och så småningom – som en sorts utkristallisering av olika egenskaper hos olika typer av tillfällesdikt – den svårdefinierade litteraturart som kallas dagsvers (enligt Lindvall ”en till personversen gränsande genre”). Inte heller här kan man begära att Lindvall skulle ha gjort en annan undersökning än den hon gjort, men liksom när det gäller det eventuella inflytandet från andra tidningar borde frågan ändå ha ställts om hur fluktuationerna inom per-

sonversen, kvantitativt och innehållsligt, samvarierar med förekomsten av annan tillfälleslitteratur, och för den delen det litterära materialet överhuvudtaget. Kanske har personversen på grund av sina speciella tillfällesbakgrunder haft lättare att få tillträde till spalterna än många andra texttyper, men fluktuationerna finns där och det hade varit rimligt med någon provtagning i materialet. Frågan är exempelvis om fattigdomen på personvers under 1840-talet kan relateras till andra förändringar av det litterära inslaget, inklusive följetongen, som *Norrköpings Tidningar* liksom en rad andra svenska tidningar introducerade vid mitten av årtiondet och som (vilket är känt sedan tidigare) genast lade beslag på en fjärdedel av hela textytan.

Att Lindvall inte ägnar mycket utrymme åt de stilistiska aspekterna eller åt några mer subtila genreavgränsningar beror som vi sett på att hon vill uppfatta personversen som ”en brukstext med rituell karaktär och inte som en skönlitterär genre” och skriva in den i ett spektrum av avsändar- och mottagarsituationer, rekontextualiseringar och tolkningsmöjligheter. Det är gott och väl som princip, men ibland leder denna emfas på bruket och situationen till en tendens att bortse från mottagarnas kapacitet att läsa in annat än specifika budskap i specifika kontexter. Nya tolkningsmöjligheter uppkommer varje gång en vers möter en ny mottagare eller förekommer i en ny kontext, heter det sant nog (s. 130), men när Lindvall trots allt begrundar personversens ”läsvärde ur ett mer skönlitterärt perspektiv” stannar det vid att vissa dikter kan ha uppfattats som roande eller uppbyggliga. Att denna ensidiga fokusering kan bli hindrande för andra möjliga läsarter visas när Lindvall bedömer en namnsdagsdikt från 1860 som en rent personlig hälsning som stänger ute resten av tidningspubliken (s. 144), under det att texten i själva verket har ett lyriskt idiom och en lättfattlig symbolik som uppenbart inbjuder till ”estetisk” läsning och gör den till mer än ett budskap från en viss Anna till en viss Thilda. Lindvalls energiskt vidhållna föresatser att se personversen som en ”kommunikativ praktik” får henne också att skäligen i onödan stängla ut de estetiska dimensionerna med hjälp av Lennart Hellspång och Per Ledins gränsdragning mellan bruksprosan (!) och skönlitteraturen (*Vägar genom texten*, 1997). Som teoretisk stödtrupp rekryterar hon också språkforskaren Björn Melander, som enligt Lindvalls första referat ”menar” att skönlitteratur i

skolböcker genom det pedagogiska bruket (läsavisningar, inramningar, analysuppgifter osv.) kan "förvandlas till sakprosa". Längre fram har vattnet definitivt blivit vin och det heter nu att Melander *visar* att litterära skolbokstexter omvandlas till sakprosa. Fullt så enkelt är det dock inte. Melander för i själva verket ett hypotetiskt resonemang (*Läsebok för folkskolan – bakåtsträvande eller framåtblickande?*, 1996) där konklusionen tvärtom är att alla skolbokstexter utifrån en viss begreppslig logik kan kallas för sakprosa men att en sådan klassning av litterärt material ger så "kontraintuitiva" resultat att den är olämplig.

Det är dags för en avrundning, men först några synpunkter på avhandlingen vad gäller framställningsform, akribi, språk och stil. Att dispositionen kunde varit mer sammanhållen och att det finns åtskilliga överlappningar och upprepningar har jag redan påtalat. Lindvall skriver mestadels vårdat och ägnar sig inte åt terminologiskt tungomålstalande, men flera frekventa nyckelord som "funktion", "roll", "bruk", "sammanhang" o. likn. har ofta en ganska obestämd innebörd, och en förkärlek hos Lindvall för passiver och opersonliga former gör ibland syftningar och distinktioner oklara. Termen "tillfällesdikt" används både om den enskilda dikten/texten och synonymt med "tillfälleslitteratur", någon gång med glidning från den ena innebörden till den andra i samma stycke. Inte alltid så lyckade läsarpedagogiskt sett är de omfattande fotnoter där Lindvall i flera fall placerar sådant som lika väl kunnat arbetas in i huvudtexten, som distinktionerna mellan brukstext och skönlitteratur (not II s. 14). De tabeller i kap. 2 där personversen fördelas kvantitativt på olika variabler är nyttiga för överblicken, men kommentarerna trampar ofta vatten ("Denna tabell visar att andelen män respektive kvinnor varierar beroende på om det rör sig om en begravnings- eller hyllningsdikt"). Källhänvisningar och dateringar är på det hela taget tillfredsställande, men det ser märkligt ut att *Svenskt biografiskt lexikon* citeras efter CD-ROM-utgåvan 1998, vilket ger ett intryck av att även 50–60 år gamla biografier är nyskrivna. Det är förträffligt att avhandlingen ger en fullständig förteckning över de dikter som ingår i undersökningen och en lista över dem som kunnat beläggas även i separatträck.

Det finns, sammanfattningsvis, åtskilliga positiva ord att säga om Anne-Christine Lindvalls avhandling, men som här framgått kan kritiska syn-

punkter också dras fram. Det är ett utmärkt uppslag att undersöka hur den tillfällesrelaterade persondikten efter sin "separata" storhetstid anpassar sig och överlever i tidningsmedier, och Lindvall gör något tidigare oprövat när hon följer processen i en långlivad publikation och över ett stort antal år då mycket förändras ifråga om offentlighetsformer och litterära ideal. Därför ger hon oss också ny och nyttig kunskap om hur "personversen" formats och fungerat i växlande omgivningar. Men just därför att hon betonar att de litterära texterna inte kan avskiljas från tidnings- och samhällskontexten är det synd att viktiga dimensioner i denna kontext inte lyfts fram och att – delvis på grund av detta – den kommunikationsteoretiska modellen i rätt hög grad kommer att leva sitt eget abstrakta liv. Teorin behövs, men verkligt givande blir den först då den har en grundligt utforskad empiri att belysa. Från sådana utgångspunkter finns det mycket mer att göra, för Anne-Christine Lindvall och andra, inom det forskningsfält där litteraturen möter pressen.

Ingemar Oscarsson

Staffan Bengtsson, *Herders hieroglyf. Om den okända metoden i hans författarskap*. Filosofiska institutionen, Uppsala universitet. Uppsala 2004.

Staffan Bengtssons avhandling *Herders hieroglyf*, som lades fram i december 2004 vid den estetiska avdelningen på den filosofiska institutionen i Uppsala, handlar om ingenting mindre än den fördolda nyckeln till den kände tyske 1700-talsfilosofen Johann Gottfried Herders verk. Titeln på avhandlingen är suggestiv, och underrubriken understryker känslan av mysterium: *Om den okända metoden i hans författarskap*. Det är en stor och anspråksfull avhandling på nära 500 välmatade sidor, fylld av upptäckters iver att frilägga en mening i Herders verk som enligt författaren undanträngts av gångna sekels missförstånd och felaktiga utgivningsprinciper. Men den mening som friläggs är inte bara en produkt av en ny läsart eller ett nytt perspektiv på filosofen. Bengtsson har ambitionen att rekonstruera en insikt som Herder själv omfattade och som särskilt framträder i dennes religionshistoriska skrifter, varför avhandlingen framstår som en upptäckt av en upptäckt som kommit att glömmas bort eller negligerats. I ett brev från den 15 oktober 1770,